

*Васянович Григорій Петрович –
директор Львівського науково-практичного
центру професійно-технічної освіти НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор*

ДУХОВНА ТВОРЧІСТЬ І СУСПІЛЬСТВО

У статі аналізуються сутність і зміст духовної творчості особистості на основі різноманітних підходів учених минулого і сучасності. З'ясовується вплив духовної творчості особистості на розвиток суспільства. Сформульовано основні суперечності процесу розвитку духовної творчості та окреслені шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: творчість, духовна творчість, особистість, суспільство, свобода духовної творчості, духовні цінності людини.

Постановка проблеми. Суспільство не здатне нормально функціонувати без творчості людей. Ігнорування цим питанням спричиняє руйнівні процеси розвитку суспільства, його деградацію.

Що ж таке духовна творчість?

Творчість слід розглядати як складне соціокультурне явище. Філософський аспект цієї проблеми уможливорює виявлення не лише сутнісних характеристик духовної творчості, й знаходження її взаємозв'язків з іншими видами творчості, розкриття об'єктивних і суб'єктивних суперечностей розвитку цього феномена, простеження світогляду на формування і функціонування духовної творчості тощо.

Згідно з визначенням С. І. Ожегова, “творчість” – це створення нових за задумом і реальним втіленням культурних та матеріальних цінностей [3, с. 789]. Духовна творчість – це активна й самостійна діяльність особистості. Відомий психолог Я. О. Пономарьов визначав творчість як “механізм розвитку”. На думку вченого, центральна ланка психологічного механізму творчості включає здатність до самостійних дій (ініціативу особистості). Цікавою є його думка

щодо фаз творчого процесу. Висловлюючи своє судження, Я. О. Пономарьов зазначає, що фазами творчого процесу є: а) логічний аналіз дійсності, що сприймається, з використанням набутих знань; б) розв'язання проблеми неусвідомленої і не поясненої особистістю; в) вербалізація інтуїтивного розв'язання проблеми; г) формалізація знайденого рішення.

Творчість бере виток передусім у цілепокладаючій здатності свідомості. Наявність цілепокладання є суттєвою рисою творчості людини. **Творчість – це властива лише людині здатність створювати нові цінності, які є результатом самовираження людини і можливі лише за умови цілепокладаючої активності свідомості.** Показниками творчості є: а) свідоме цілепокладання; б) створення принципово нового продукту; в) орієнтація на досягнення соціально вагомих результатів.

Отже, творчість – це продуктивна людська діяльність, здатна породжувати нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення [2, с. 326; 4, с. 129-140].

Для повної характеристики слід навести ще одну думку, висловлену Л. Шереметом, котрий зазначає, що творчість – це реальний процес і пов'язаний він із реальним зрушенням в бутті. Творча активність щодо світу особистості знаходить свій дійсний ґрунт. Особистість виступає справжнім носієм творчої активності, а ця остання є невід'ємною ознакою особистості, складовою її структури. Творча активність, на думку вченого, – це пряме поєднання буття зі свободою. А тому є необхідною онтологічною передумовою творчості, її основою. Формою інтеграції можливостей, що робить їх усіх разом реальним чинником існування і здійснення творчої активності як складової структури особистості, є інтенсивність, життєдіяльність останньої.

Метою статті є з'ясування сутності і змісту духовної творчості та її впливу на розвиток суспільства.

Історико-філософський контекст проблеми духовної творчості. Платон розглядав духовну творчість як божественну одержимість. Учений зазначав, що дитина народжується з ідеєю краси в душі поряд з ідеями добра та

істини, а завдяки вихованню вона усвідомлює і розвиває ці ідеї. Реалізація ідей знаходить свій вияв у мистецтві. Проте не кожний вид мистецтва потрібний суспільству, *наголошував* Платон. Наприклад, поезія навіть згубна для суспільства, оскільки наше співпереживання, "співчутливість" вона живить і посилює невдячні захоплення та емоції душі.

Підхід Арістотеля суттєво відрізняється у цьому пункті від ідеї Платона: якщо Платон недооцінює поезію як вид мистецтва, духовної творчості, то Арістотель, навпаки, дещо переоцінює її роль. Він створив учення про трагічний катарсис (очищення душі), яке і сьогодні не втратило своїх основних положень щодо розвитку особистості.

Аналіз духовної творчості, започаткований Платоном і Арістотелем, був продовжений багатьма філософами, особливо у філософії І. Канта, І. Фіхте, Г. Гегеля. Наприклад, на думку Г. Гегеля, духовна творчість впливає з розумного прагнення людини духовно усвідомити внутрішній і зовнішній світ, уявляючи його як предмет у якому він пізнає власне "Я". За своєю сутністю духовна творчість є пізнанням, але це таке пізнання, в якому мислення невід'ємне від уявлення і переживання, а те й інше – від предметно-почуттєвої діяльності формування образів свідомості.

Наведені підходи характерні для ідеалістичного розуміння проблеми духовної творчості. Матеріалістична філософія в основу духовної творчості традиційно кладе матеріальні предмети. Джерело краси і мистецтва знаходиться в об'єкті пізнання (Демокрит, Ф. Бекон, Л. Фейєрбах, Д. Дідро, М. Чернишевський, К. Маркс, В. Плеханов та ін.). Наприклад, Дідро наголошував, що краса знаходиться у співвідношенні предметів. Згідно позиції М. Чернишевського, прекрасне, це – саме життя.

Для вітчизняних мислителів (Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, Д. Чижевський, В. Липинський та ін.) характерний екзистенційний підхід до розуміння змісту духовної творчості. Цей підхід підсилюється психологічним аналізом, дослідженнями. Особливо це характерно для філософської позиції І. Франка. У відомій праці "Із секретів поетичної

творчості” видатний поет і філософ розкрив таємниці психології творчості, передусім у галузі художньої літератури. За Франком, творчість – це величезна рушійна сила як особистості, так і суспільства. Творчість особистості, нації, народу піднімає суспільство із буденності до вершин людського буття. У творчості акумулюються здобутки всього людства. Творчість є важливим чинником включення людини у нові суспільні зв’язки.

Проблемі духовної творчості приділяли значну увагу представники філософської думки Росії другої половини ХІХ – початку ХХ століття, зокрема, В. Соловйов, М. Бердяєв, К. Ерберг та ін. Утверджуючи ідею про людину-творця, вони вважали, що сутність людини виявляється лише у творчості, здійснити своє історичне покликання, реалізувати себе людина може лише через творчість. Наприклад, К. Ерберг висловлював думку про те, що метою творчості, особливо духовної, є визволення людського духу. Отже, їй належить провідне місце у розвитку людства.

У цьому ж контексті вибудовує свою концепцію духовної творчості й М. О. Бердяєв. Філософ наголошує на тому, що духовна творчість, як і творчість взагалі, невідривна від свободи: “Лише вільний творить. Із необхідності народжується лише еволюція; творчість народжується зі свободи” [1, с. 368].

“Філософія свободи”: творчості близька українській філософській традиції, зокрема “філософії серця” Г. Сковороди, П. Юркевича, Д. Чижевського. Розум виявляє загальне в діяльності людей, серце ж – основа неповторності та унікальності людської особистості; тому в серці творяться ті явища і ті події, які принципово неможливо “вивести” із загальних законів. “У серці людини лежить джерело таких явищ, які закарбовані особливостями, що не впливають з жодного загального поняття чи закону,” – вважав П. Юркевич [6, с. 92]. Звичайно, розум, “голова” керує, планує, диригує, але серце – породжує. “Серце породжує лише ті явища душевного життя, – зауважує Д. Чижевський, які не можуть бути з’ясовані загальними закономірностями психіки. В ту сферу, що в ній панує загальна закономірність і правильність,

серце не втручається. Воно лише розкриває себе в цій сфері і то не разом, а помалу та раз від разу. В глибині серця завше залишається джерело нового життя, нових рухів та стремлінь, які не вміщуються у закінчені, обмежені форми життя душі і роблять її придатною для вічності” [5, с. 151].

Аналіз змісту духовної творчості не може бути обмежений принципом ретроспекції. Важливо усвідомити, які найбільш характерні підходи притаманні сучасним дослідникам цієї проблеми.

Сучасний період. Переважна більшість філософів, психологів, педагогів дотримується традиційного підходу щодо сутності й змісту духовної творчості та розглядає її як мистецтво, акцентуючи увагу на тому чи іншому елементі. Наприклад, С. Д. Безклубенко наголошує на тому, що мистецтво як вид духовної творчості зумовлений суспільною організацією праці, матеріальним виробництвом. Цієї ж думки дотримується і Б. Т. Ліхачов.

У сучасних дослідженнях є й такий цікавий підхід, який яскраво виражений взаємозв'язком духовної творчості й культури. При цьому доцільно звернути увагу на багатоманітність визначень самої культури, про що пишуть В. Ж. Келле і М. Я. Ковальзон – автори праці “Теорія та історія (Проблеми теорії історичного процесу)”, наголошуючи на ролі та значенні культури для вияву духовної творчості особистості. Вони підкреслюють, зокрема, що в різних науках поняття “культура” використовується далеко неоднозначно, що негативно позначається на розумінні змісту і духовної творчості взагалі.

Як справедливо зазначає А. С. Каргін, духовна творчість органічно переплетена з життям суспільства, відбиває хід його історичного, економічного і культурного розвитку.

Нарешті звернемо увагу ще на один аспект духовної творчості: у своєму розвитку вона диференціюється залежно від регіональних, національно-етнічних, соціально-демографічних та інших особливостей.

Філософський аспект аналізу проблеми дає підстави вважати, що умови вияву і сам процес духовної творчості не позбавлені певних суперечностей. Спробуємо сформулювати деякі з них.

1. Суперечність між об'єктивною необхідністю високого рівня духовної творчості й неможливістю соціально-економічних умов її забезпечення.

Духовна творчість самоцінна з огляду "чистої творчості". Проте вона цим не обмежується. Її значущість і роль у суспільному житті значно зростає на переломних моментах історії. Саме цей переломний період і переживає Україна з початку своєї незалежності. Духовна творчість українському суспільству потрібна як важливий чинник соціально-економічного, культурного розвитку. З іншого боку, духовна творчість може бути плідною лише за умов матеріальної підтримки держави, меценатів, суспільства в цілому. У наш час такого забезпечення бракує, що вкрай негативно позначається на рівні духовної творчості, особливо творчості працівників освітньої сфери.

2. Суперечність між свободою духовної творчості та її політизацією.

Духовна творчість – це те, що йде із внутрішнього світу людини, з безодні душі, а не із зовнішньої політичної необхідності. Вочевидь, що нині відбувається спекуляція тих чи інших політичних партій носіями творчості, які використовують творчий, науковий потенціал у вузько прагматичних цілях. Свободу творчості всіляко намагаються раціоналізувати. А раціоналізація свободи творчості – це вже заперечення таїни мистецтва, вільного духу. Тому-то й не дивно, що останнім часом навіть талановиті митці не здатні дати суспільству художніх творів високого ґатунку. І замість рідного, самобутнього, оригінального приходять зовнішнє, нерідне, далеке від запитів і потреб народу. Це ще раз підтверджує думку про те, що свобода творчості – це позитивна творча сила, яка субстанційно притаманна людині. За умов тотальної політизації духовна творча педагога приречена на загибель.

3. Суперечність між змістом духовних цінностей людини і формами їх забезпечення.

Спробуємо пояснити це положення на прикладі молоді, студентства, які є дієвою і перспективною силою нашого суспільства.

Перехід суспільства до нових економічних відносин призвів до падіння життєвого рівня абсолютної більшості населення, зокрема й молоді. У молодіжному середовищі існує своєрідний духовно-ідейний вакуум, пов'язаний з кризою минулої системи соціальних цінностей і недостатнім освоєнням нового соціально-духовного стану. Відсутність обґрунтованого соціального ідеалу не лише породжує духовну апатію, й зменшує загальну соціальну активність молоді у державі, гальмує вияв її творчості. Відбувається різке скорочення її участі у громадських формах життя. Традиційна мережа культурно-освітніх і дозвільних закладів, що формувала певний рівень культури молоді, не відповідаючи новим потребам нового покоління, переживає різку кризу, значна частина молоді відійшла від користування її послугами.

Зниження інтересу молоді до книги, мистецтва, змістовного дозвілля, культури взагалі спричиняє зростання споживацьких настроїв, передусім орієнтованих на швидке збагачення та сферу розваг. Не дивно, що це сприяє втраті таких людських якостей, як честь, совість, гуманізм. Ціннісні орієнтації певної частини молоді все більше концентруються навколо меркантилізму, егоцентризму.

Це пояснюється не лише суто економічними інтересами молодих людей, їх потягом до накопичення грошей, а тим, що недостатньо ефективно працює, а в багатьох випадках і знижується відповідна інфраструктура, яка створювалася в Україні десятиріччями.

Постійне відвідування молоддю закладів та установ культури, спорту, відпочинку зменшилася за останні роки в десятки разів через відсутність належних умов для духовного розвитку. Спостерігається дегуманізація мистецтва, зростання засилля масової культури низького ґатунку, що призводить до руйнації гуманістичних цінностей, естетизації і поширення зла. І це в той час, коли духовне відродження й утвердження незалежної держави неможливі без духовної творчості молоді. Це добре засвідчують останні революційні події (майдан), що відбуваються в Україні.

4. Суперечність між декларованими і гарантованими можливостями вияву духовної творчості. Проблема духовної творчості в умовах незалежної України знаходить відображення у низці документів загально-державного значення, зокрема у Конституції України та ін. Проте у більшості випадків реальні можливості реалізації цих документів відсутні, що зумовлює і таку похідну суперечність, яка є між можливостями творчого розвитку особи і слабким використанням цих можливостей у розбудові демократичного суспільства.

5. Суперечність між нагальними потребами розвитку духовної творчості особистості й недостатнім науково-методологічним та методичним їх забезпеченням. Ця суперечність є наслідком концептуальних положень і підходів ідеології тоталітарної держави про першорядність суспільного у порівнянні з особистісним, підкорення людини науково-технічному і соціальному прогресу, примату засобів над метою, символу над дійсністю, техніки над людиною та її духовністю.

Особливо ці технократичні риси почали виявлятися у 80-х роках, коли нарощування виробництва не було пов'язане з реальними потребами людей. А людина ставала лише засобом для досягнення стратегічних господарських цілей як “людський фактор” економіки.

Науково-методологічне забезпечення обґрунтованості проблеми духовної творчості вимагає передусім визначення якостей, особливостей особистості як суб'єкта творчості.

Таким чином, усе викладене дає підстави для висновку про те, що духовна творчість – це неперехідна соціокультурна цінність індивіда і суспільства. Її реальний вияв, становлення і функціонування відбувається за умов соціально-економічної, духовної свободи, і за цих умов вона здатна бути важливим засобом розвитку як особистості, так і суспільства в цілому.

Література:

1. Бердяєв М. О. Смысл творчества. — М. : Изд-во “Правда”, 1989. — С. 368.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. — Київ : Либідь, 1997 — С. 326; Озадовська Л. В. Творчість у науці і мистецтві: спільне і відмінне // Практична філософія. — 2000. — №1 — С. 129—140.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. — М. : Русский язык, 1990. — С. 789.
4. Озадовська Л. В. Творчість у науці і мистецтві: спільне і відмінне // Практична філософія. — 2000. — № 1. — С. 129—140.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії в Україні. — Мюнхен, 1983. — С. 151.
6. Юркевич П. Серце и его значение в духовной жизни человека // Юркевич П. Философские произведения. — М. : Изд-во “Правда”, 1990. — С. 92.